

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Mądrość w hebrajszczyźnie biblijnej

Author: Kamilla Terminińska

Citation style: Terminińska Kamilla. (2016). Mądrość w hebrajszczyźnie biblijnej. W: M. Zając (red.), "Figury i znaczenia mądrości : studium interdyscyplinarne" (S. 39-62). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Kamilla Termińska

(Uniwersytet Śląski)

Mądrość w hebrajszczyźnie biblijnej

Dla nas, ludzi Zachodu, „ucieczka na Wschód”, uznanie ustrojów i rojowisk obrazów przenoszonych przez sztukę innych niż nasza cywilizacji jest środkiem, jedynym środkiem przywrócenia humanistycznej równowagi o charakterze rzeczywistości ekumenicznym.

G. DURAND: *Wyobrażenia symboliczne*

Zaklęta w biblijnym języku hebrajskim tajemnica mądrości jest radykalnie przeciwstawna tej, która zadomowiła się w grece i która jest traktowana jako instrument uobecnienia europejskiego racjonalizmu¹. Kultura Europy, która wchłonęła i zaadaptowała semickie, mono-teistyczne idee Biblii, odmiennie niż Orient podchodziła do samego jej hebrajskiego tekstu², dążąc na ogół w zideologizowanych tłumaczeniach do ujednoznacznienia, specyficznie traktowanej dosłowności³

---

¹ „Greka” i „hebrajski” mogą być wręcz traktowane jako metonimie. Tak używał ich na przykład piszący w języku francuskim Emmanuel Lévinas, który czuł się zobligowany do „przetłumaczenia” (!) pewnych koncepcji judaistycznych na grekę, przez co rozumiał włączenie w filozofię europejską intelektualnych osiągnięć judaizmu. Zob. E. LÉVINAS: *L’Au-delà du verset*. Les Éditions de Minuit 1982. Powołuję się na książkę S. QUINZIO: *Hebrajskie korzenie nowożytności*. Tłum. M. BIEŁAWSKI. Kraków 2005, który w rozdziale *Dialog z Lévinasem* (s. 213—216,) konkluduje, przywołując Levinasowską metafizykę twarzy: „[...] nie wszystko jest wyrażalne w racjonalnym i uniwersalnym »języku greckim«” (s. 216).

² Por. Pius XII: *Encyklika „Divino afflante Spiritu”* (1943), „*Dei Verbum*” — *konstytucja dogmatyczna o objawieniu Bożym*, jeden z ważniejszych dokumentów Soboru Watykańskiego II. Ogłoszona przez papieża Pawła VI (1965).

³ M. PIELA: *Grzech dosłowności we współczesnych polskich przekładach Starego Testamentu*. Kraków 2003.

i pełnych erudycyjnego dydaktyzmu komentarzy. Pragnienie ujednolicającego porządku, przejawiające się w pożądanym i zakładanym w dialogu teorii konsensusie, jest obce judaistycznej koncepcji czytania tekstu, szczególnie tekstu *Tanachu*⁴. Zakłada ona nieskończoną otwartość na poszczególne, również sprzeczne, interpretacje, które współlistnieją z sobą, pobudzając tekst do istnienia, dając mu niejako życie⁵. Otwartość ta zakłada również jego zasadniczą nieprzetłumaczalność. Wszystkie istniejące przekłady są zaledwie odbłaskami klejnotu oryginału; świadczą co prawda o jego istnieniu, lecz nie mają jego bezcennej wartości. Przyczyny otwartości tekstu hebrajskiego i jego zamknięcia na adekwatność jakiegokolwiek tłumaczenia są dla każdego hebraisty oczywiste: wieloznaczność leksemów, brak czasów gramatycznych, elastyczność składni, nasycenie frazeologizmami, tropami (paradoksy, alegorie, symbole, metafory *etc.*) i figurami retorycznymi (szczególnie szeroko traktowany paralelizm składniowy) oraz symbolika grafemów⁶. Mówiąc ogólnie: immanentnie

⁴ Gershom Scholem podaje, że XII-wieczny, cieszący się wielkim poważaniem kabalista hiszpański Abraham bar Chija pisze tak: „Każda litera i każde słowo w każdym rozdziale Tory ma głębokie źródło w mądrości i zawiera misterium należące do misteriów [boskiego] sensu, którego nie jesteśmy w stanie do końca przeniknąć. Dałby Bóg, abyśmy zrozumieli choć trochę z owej pełni”. ABRAHAM BAR CHIJA: *Megillat ha-Megalle*. Berlin 1924, s. 75. Cyt. za: G. SCHOLEM: *Kabała i jej symbolika*. Tłum. R. WOJNAKOWSKI. Kraków 1996, s. 73. Gershom Scholem komentuje: „Sensu świętego tekstu nie można wyczerpać w jakiejś skończonej liczbie światła i interpretacji [...]”. Autor wielu dzieł kabalistycznych Mojżesz z Leonu wprowadził w dyskurs na temat interpretacji Tory przed rokiem 1290 szeroko do dziś stosowany termin PARDES, to znaczy raj, ogród owocowy — akronim czterech warstw sensu Tory:

P — *pszat* — sens dosłowny,

R — *remez* — sens alegoryczny,

D — *deresza* — interpretacja talmudyczna i hagadystyczna,

S — *sod* — sens mistyczny.

⁵ „Człowiekowi nie dano innej drogi poznania niż ta wiodąca przez rozumienie tekstów i zdarzeń z przeszłości, o których teksty te opowiadają — z drugiej zaś strony owo rozumienie znajduje wyraz w różnych odczytaniach, które często wzajemnie się wykluczają. [...] Co więcej, ceniono nawet bujne współlistnienie z sobą najróżniejszych i wzajemnie przeczących sobie wypowiedzi w tym zakresie — dokonując niewielu prób zharmonizowania ich ze sobą”. S. QUINZIO: *Hebrajskie korzenie...*, s. 151—152.

⁶ G. STEINER: *Po wieży Babel. Problemy języka i przekładu*. Kraków 2000, s. 103—104, omawiając powiązania języka i gnozy, pisze: „Istnieje filologia i gnoza pojedynczej litery hebrajskiej, słowa i jednostki gramatycznej. W mistycznej tradycji Merkaby postrzega się w każdym znaku pisma ucieleśnienie jakiegoś fragmentu uniwersalnego planu stworzenia; całe ludzkie doświadczenie, łącznie z tym wszystkim, co zostanie wypowiedziane aż po kres czasu, kryje się w grafice

obecna w zsakralizowanym języku (hebr. *leszon hakkodesz*) ontologia determinująca kategoryzację i waloryzację przedstawionego świata⁷. Nie bez znaczenia jest także nastawiona na szukanie ukrytych, zakodowanych poza linearnością, znaczeń praktyka egzegetyczna.

Przystępując do rozważań nad mądrością, której niepokojąco niejednoznaczny obraz narysowany jest w *Tanachu*, już na wstępie dokonam, być może niewybaczalnych, uproszczeń. Pominę w analizie szereg rdzeni, które, choć semantycznie bliskie mądrości, gdyż zawierają w sobie idee zdrowego rozsądku, rozważgi, roztropności, przezorności i sprytu⁸, wydają się jednak węższe znaczeniowo. Zwróć szczególną uwagę na trzy rdzenie: חכּם HKM, ידע YD', בִּין BYN, z którymi tradycja judaistyczna wiąże pojęcie mądrości⁹. Celem artykułu jest dookreślenie sensów wymienionych rdzeni oparte na

liter alfabetu. Nadprzyrodzone litery, których kombinacje składają się na siedemdziesiąt dwa imiona Boga, mogłyby, gdyby zbadać najgłębsze pokłady ukrytego w nich znaczenia, ujawnić szyfr konfiguracji kosmosu. Dlatego właśnie profetyczna kabalistyka skoncentrowała się na rozwijaniu „nauki o kombinacjach liter”.

⁷ Nikt nie ma dostępu do CAŁEGO języka, nawet języka ojczystego zanurzonego w naszej wiedzy uśpionej, a budzonego fragmentarycznie przez własną refleksję, lekturę, specjalistyczny dyskurs, lecz przede wszystkim przez teorie językoznawcze. Niemniej, dla języka naturalnego wypracowanych jest w ramach konkretnych szkół lingwistycznych szereg procedur badawczych pozwalających na testowanie wyrażen i, po wyeliminowaniu niemożliwych do zaakceptowania struktur dewiacyjnych, odkrywanie różnego rodzaju prawidłowości. Procedury te nie mogą funkcjonować w odniesieniu do języka martwego, którego tylko wyimek, zapisany w jednej, nacechowanej ideologicznie i stylistycznie Księdze (nie biorę, z powodu ich nieznamośności, pod uwagę rękopisów z Qumran), jest oddany językoznawcom do namysłu badawczego.

⁸ Zob. *Aneks*, s. 50.

⁹ Przywołując autorytet największego z komentatorów Tory — Rasziego, różnice między pojęciami *chochma*, *bina* i *da'at* (abstraktami wywiedzionymi od trzech wymienionych wyżej rdzeni) można scharakteryzować w następujący sposób:

„*Bina*. Każdy człowiek używa w istocie dwóch języków. Pierwszy jest językiem logiki i techniki, który mu pozwala uczestniczyć w realiach tego świata. Logika jest oparta na zasadzie przyczynowości, związku przyczyny i skutku. *Bina* jest czymś pośrednim między nimi, jest zdolnością umysłu do wyciągania wniosków metodą dedukcji lub indukcji, jego stanem powszechnym i codziennym. *Chochma*. Drugi język człowieka zrywa z tą logiką, czyni wyłom w zasadzie przyczynowości. Jest otwarciem na zaświaty, odkryciem marzenia i wyobrażenia, poezji i poetyki [...]. *Chochma* jest [...] zdolnością bycia otwartym na słowo drugiego. Jest słuchaniem i otwarciem. Pokorą rozumu, który jeszcze chce się uczyć, niezgodą na dogmatyzm. Dogmatyzm nie jest niczym innym jak głoszeniem opinii, według których prawda zasadza się na głoszeniu tez kategorycznych, natychmiast przyjmowanych. *Chochma* otwiera zamiast zamykać, pyta zamiast udowadniać, stawia problem zamiast wymagać odpowiedzi.

symbolice grafemów; dyferencjująca owe znaczenia analiza kontekstualna; i wreszcie przybliżenie ich treści (wywołujące nieodparte wrażenie autointerpretacji) za pomocą odniesień do tekstów sapien-cjalnych. *Tanach* wykorzystuje w tym celu wielkie figury retoryczne: paradoksy, antropomorfizacje, alegorie, symbole i metafory.

Gdy George Steiner pisze o (nie)przekładalności w odniesieniu do hebrajszczyzny biblijnej, jako jeden z przykładów służy mu „metafizyka” hebrajskich grafemów. Każda z hebrajskich liter, prócz tego, że jest reprezentantem dźwięku, że przypisana jest jej liczba, ma jeszcze swą akronimiczną nazwę (być może cień dawnego pik-togramu) i obdarzona jest bogatą symboliką.

Właśnie symbolikę tę spróbuję rozszyfrować i zrestytuować znaczenie wymienionych rdzeni tylko na podstawie symbolicznych znaczeń zawartych w składających się na rdzeń literach¹⁰.

בִּי BYN (ok. 230 wystąpień)

Być mądrym: znaleźć „dom” — dziedzinę, przestrzeń, w której można się czuć pewnie i bezpiecznie, która może służyć jako

---

Da'at. *Da'at* nie jest wiedzą pozytywną i statyczną, lecz odczuciem, tym, co się dziś nazywa inteligencją emocjonalną wynikającą z egzystencjalnego doświadczenia. Na przykład radość lub smutek odczuwane w związku ze spotkaniem, lekturą czy jakimkolwiek innym wydarzeniem”.

Wiedzę na temat komentarza Rasziego uzyskałam z: M.-A. OUAKNIN: *Tajem-nice kabaty*. Tłum. K. PRUSKI, K. PRUSKA. Warszawa 2006, s. 232—233, który powo-luje się na przemyślenia Isaaca Horowitza, cytowanego z kolei przez Néhama LEIBOWITZA w: *Commentaires sur le livre de l'exode*. Ibidem, s. 233, przypis dolny.

¹⁰ Winna jestem wdzięczność za twórczą lekturę tego artykułu Paniom Krystynie Kopeckiej, Joannie Sobczykowej, Karolinie Jaworskiej i Panu Marcinowi Kuczokowi, których darzę przyjaźnią i szacunkiem i którzy wraz ze mną cotygodniowo pogłębiają wiedzę o hebrajszczyźnie biblijnej. Marcin Kuczok pisze (ined.): „Jako sympatyk teorii semantyczno-kognitywnej języka, dodałbym tylko, że te piękne figury stylistyczne — antropomorfizacje, personifikacje, porównania i metafory m(M)ądrości w tekście biblijnym można by było zinterpretować jako coś więcej niż tylko artystyczne środki wyrazu. Można na nie spojrzeć jak na sposoby przybliżania się naszego ograniczonego umysłu do niezgłębionej Bożej Mądrości, jako pewien sposób poszukiwania możliwości poznania tego, co niepoznawalne. Moim zdaniem, pomimo to, że całościowy obraz Mądrości w Biblii sprawia wrażenie gąszczu symboli i alegorii, pełnego paradoksów, a nawet sprzeczności, każda z analizowanych w artykule figur stylistycznych/symboli odsłania jakiś inny, konkretny aspekt Bożej Mądrości. W takim ujęciu ta niepokojąca niejednoznaczność obrazu mądrości mogłaby zostać uznana za usprawiedliwioną i nie musi dziwić, bo właśnie tak nieskończenie wiele odcieni, aspektów — »imion« — owa m(M)ądrość w Tanachu posiada”. P. Olafowi Stachowskiemu dziękuję za inspirującą dyskusję na temat kabalistycznych analiz rdzeni HKM i BYN i symboliki hebrajskich grafemów.

miejsce dialogu, dialektycznej wymiany głębokich, płodnych i mnogich idei oraz realizacji wyważonych celów.

ב — wartość dźwiękowa — 'b/w'; nazwa — 'bet' — *dom*; przyjęcie, tworzywo, wewnętrzny charakter, bezpieczeństwo, odzyskiwanie sił, miejsce, z którego się wychodzi i do którego się wraca...

י — wartość dźwiękowa — 'y'; nazwa — 'yad' — *ręka*; brać, dawać, wymieniać, narzędzie, stwarzać i przekształcać, moc, energia, błogosławieństwo, skromność, stanowczość, królestwo, wskazywać, liczyć, mnogość — jedność...

ן — wartość dźwiękowa — 'n'; nazwa — 'nun' — *ryba*; to, co zakryte, intymne, schronienie, płód, życie, potencjalność, narodziny, dziecko, potomstwo, mnogość, obfitość, vitalność, błogosławieństwo...

הכח HKM (ok. 280 wystąpień)

Być mądrym; być samotnym, innym, odgrodzonym jak gdyby murem, lecz także — przeciwnie — mieć umiejętność przyjmowania i wymiany, z pokorą, czułością i odwagą wystawiać się na próby, eksperymentować i dynamicznie (w drodze) zdobywać doświadczenie, bez obaw nawiązywać kontakty i, kierując się zdrowym rozsądkiem, natchnieniem oraz intuicją, kształtować swoją tożsamość, powściągać swe namiętności, a także nadawać kształt otaczającej rzeczywistości.

ה — wartość dźwiękowa — 'h, twarde'; nazwa — 'het' — *bariera, mur obronny*; zamykać się, chronić, osłaniać, zabezpieczać...

כ — wartość dźwiękowa — 'k'; nazwa — 'kaf' — *dłoń/wklęsłość*; przyjmować, brać, handel, wymiana, interpretacja, tłumaczenie, przekład, pieśczęta, okrywać, błogosławić, umysłowy i fizyczny wysiłek mający na celu ujarzmienie natury, pokora i odwaga, zgoda na próby...

מ — wartość dźwiękowa — 'm'; nazwa — 'mem' — *woda*; ruch, dynamizm, życie, droga, tożsamość, kreatywnizm, płynność, czas i przemijanie...

יד YD' (ok. 1 520 wystąpień)

Być mądrym: brać i dawać, być skromnym i królować we własnym „domu” — dziedzinie, przestrzeni — w którym się można zamknąć za drzwiami, ale też do którego można zapraszać i uczynić go miejscem spotkań, wymiany myśli, doświadczenia sensualnego i emocjonalnego, źródłem określonych idei...

י — zob. BYN,

- ד — wartość dźwiękowa — ‘d’; nazwa — ‘dalet’ — *drzwi*; otwarcie (dom, miasto, sanktuarium), świat fizyczny, wchodzić, dostatek, obfitość...
- ע — wartość dźwiękowa — ‘zwarcie krtaniowe’; nazwa — ‘ayin’ — *oko, źródło*. *Oko* — widzieć, ukazywać się, znikać, przekład. *Źródło* — przejście, spotkanie, przepych...

Wszystkie trzy odnoszące się do mądrości rdzenie łączą trzy pojęcia-obrazy. Jedno — jakiegoś zamkniętego obszaru: domu, drzwi, muru obronnego, czyli własnej przestrzeni, dziedziny. Drugie — ręki i dłoni, czyli wymiany, daru i błogosławieństwa. Trzeci kompleks wspólnych znaczeń wiąże się z wodą (woda, źródło, ryba), czyli żeńskością, a więc kreatywnością i witalnością, dynamizmem i głębią, z intuicją i tajemnicą, a także z nieograniczonymi możliwościami i domagającym się ujarznienia chaosem. Taka koincydencja usprawiedliwia hipotezę, że wszystkie trzy wymienione rdzenie są jakimiś mutacjami jednego, uniwersalnego pojęcia mądrości, że, zawierając pewną sprzeczność (samotność i wspólnota, i wymiana), dopełniają się wzajemem, dookreślają, a ich zróżnicowanie polega na odmiennym rozłożeniu nacisku na jego poszczególne, semantyczne aspekty — składniki.

Intuicja o łącznym, koniunktywnym tworzeniu pełnego pojęcia mądrości przez trzy pełnoznanaczące rdzenie znajduje potwierdzenie w tekstach *Tanachu*, gdzie uderza częstość ich linearnego współwystępowania w jednym wypowiedzeniu¹¹. Na przykład:

וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל-יֹסֵף, אֲחֵרֵי הַיּוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתָךְ אֶת-כָּל-זֹאת,
אֵין-נִבּוֹן וְחָכָם, כָּמוֹךְ.

A potem faraon rzekł do Józefa: „Skoro Bóg dał ci poznać [YD’] to wszystko, nie ma nikogo, kto by ci dorównał rozsądkiem [BYN] i mądrością [HKM]! (Rdz 41,39).

¹¹ Cytaty biblijne, o ile nie są mojego własnego tłumaczenia, zaczerpnęłam z *Biblii Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. biblia2000 @thfac.poznan.pl., stosując także tam wyszczególnione sigla biblijne. Daleka jestem, uznając wartość każdego, od waloryzującego porównywania różnych polskich tłumaczeń Biblii, dlatego ograniczam się do tzw. tłumaczenia tyneckiego. W cytowanych perykopach biblijnych wyróżniam wyrażenia będące odpowiednikami omawianych rdzeni, które zamieszczam w nawiasach kwadratowych. Stosuję maksymalnie uproszczoną transkrypcję: ‘ oznacza *alef* (tzw. *spiritus lenis*), a ‘ to *ajin* (*spiritus asper*). H nieme na końcu słowa bądź rdzenia stawiam w nawiasie okrągłym ( ). *Samek* s i *sin* s odróżniam słownie, podobnie jak *he* h i *het* h. *Kaf* oddaję w zależności od kontekstu fonetycznego (wymowy) jako k lub ch. Nawias kwadratowy [ ] służy mi do umieszczenia rdzenia wewnątrz przytaczanego z Tysiąclatki tłumaczenia oraz do własnych tłumaczeń i uwag po przytoczonych paraszach biblijnych.

וַיִּמְלֵא אֶת-הַחֲכָמָה וְאֶת-הַתְּבוּנָה וְאֶת-הַדַּעַת, לַעֲשׂוֹת כָּל-מְלָאכָה בְּנֹחַשׁ
 Był on pełen mądrości [HKM], rozsądku [BYN] i umiejętności [YD']
 w wykonywaniu wszelkich wyrobów z brązu. (1 Krl 7,14).

כִּי-יְהוָה, יִתֵּן חֲכָמָה; מִפִּי, דַּעַת וְתְבוּנָה.
 Bo Pan udziela mądrości [HKM], z ust Jego — wiedza [YD'], roz-
 tropność [BYN]. (Prz 2,6).

תְּחִלַּת חֲכָמָה, יִרְאֵת יְהוָה; וְדַעַת קִדְשִׁים בִּינָה.
 Treścią mądrości [HKM] jest bojaźń Pańska, rozsądkiem [YD'] —
 poznanie [BYN] Świętego. (Prz 9,10).

יְהוָה — בַּחֲכָמָה יֶסֶד-אָרֶץ; כּוֹנֵן שָׁמַיִם, בְּתְבוּנָה.
 בְּדַעַתוֹ, תְּהוֹמֹת נִבְקְעוּ; וּשְׁחָקִים, יִרְעֻפוּ-טָל.
 Pan umocnił ziemię mądrością [HKM], niebiosa utwierdził rozu-
 mem. [BYN].
 Przez Jego wiedzę [YD'] wytrysły odmęty, a rosę spuszczaają obło-
 ki. (Prz 3,19—20).

בְּקֶשׁ-לֵץ חֲכָמָה וְאִיּוֹ; וְדַעַת לִנְבוֹן נִקְלָה.
 Szyderca próżno szuka mądrości [HKM], rozumny [YD'] łatwo na-
 będzie wiedzę [BYN]. (Prz 14,6).

Wyrażane z taką emfazą, hiperbolizowane aż trzema rdzeniami, pojęcie to wyjątkowo tylko odnosi się do człowieka; tu, w pierw-
 szym cytowanym fragmencie do jednego z osobowych wzorców mą-
 drości — Józefa, a w drugim do Hirama, budowniczego Świątyni.
 Pozostałe przykłady z aforystycznej Księgi Przysłów bądź traktują
 mądrość *sensu largo* jako należącą do narzędzi B-ga¹² w procesie two-
 rzenia świata, bądź prezentują ją jako naczelny temat Księgi, której
 autorstwo przypisywane jest tradycyjnie Salomonowi, bądź jeszcze
 zwracają się do wyidealizowanego odbiorcy tekstu nazywanego
 Synem, który zdolny jest przez bojaźń Bożą osiągnąć zrozumienie
 B-ga. W tego typu wypowiedzeniach nie ma mowy o podkreślanym
 w opracowaniach encyklopedycznych i słownikowych, pojawiającym
 się w innych typach, praktycznym podejściu do mądrości, która by-
 łaby umiejętnością pobożnego, pełnego „bojaźni Bożej” życia, graty-
 fikowaną dobrobytem, zamożnością i zaszczytami. Wręcz przeciwnie,

¹² Ten typ zapisu słowa „Bóg” wzorowany jest na anglojęzycznych ortodok-
 syjnych tekstach judaistycznych, gdzie forma „G-d” odsyła wprost do tabuizacji
 imienia YHWH.

podkreślany jest uniwersalny i abstrakcyjny charakter holistycznie traktowanej, nieogarnionej mądrości, która jest we władaniu samego YHWH i tylko On — jej depozytariusz, może nią obdarzyć człowieka odczuwającego „bojaźń Bożą”.

W tekście *Tanachu* spotykane są szeregi jeszcze bardziej rozbudowane, liczne cztero-, pięcio- a nawet sześcieelementowe. Obok omawianych rdzeni HKM, YD', BYN występują inne, dookreślające ich znaczenie.

Szereg sześcieelementowy:

וְנַחַה עָלָיו, רוּחַ יְהוָה — רוּחַ חֲכָמָה וְבִינָה, רוּחַ עֲצָה וְגִבּוּרָה, רוּחַ דַּעַת, וְיִרְאַת יְהוָה.

I spocznie na niej Duch Pański, duch mądrości [HKM] i rozumu [BYN], duch rady i męstwa, duch wiedzy [YD'] i bojaźni Pańskiej. (Iz 11,2).

Szereg pięcioelementowy:

וְהָיָה אֱמוּנַת עֲתִידָךְ, חֶסֶן יְשׁוּעַת חֲכָמָת וְדַעַת; יִרְאַת יְהוָה, הִיא אוֹצְרוֹ.

I zawita trwały pokój w jego czasach. Zasobem sił zbawczych — mądrość [HKM] i wiedza [YD'], jego skarbem jest bojaźń Pańska [werset ten przetłumaczyłabym następująco: „I będzie wierność w twoich czasach; dostatek zbawienia, mądrości i wiedzy, jego skarb — bojaźń YHWH” — K.T.]. (Iz 33,6).

Szereg czteroelementowy:

אַמֶּת קָנָה, וְאַל-תִּמְכֹּר; חֲכָמָה וּמוֹסֵר וְבִינָה.

Nie sprzedawaj — nabywaj prawdę, mądrość [HKM], karność, rozważę [BYN]! (Prz 23,23).

כָּל אֲשֶׁר תִּמְצָא יָדְךָ, לַעֲשׂוֹת בְּכַחֲךָ — עֲשֵׂה: כִּי אֵין מַעֲשֶׂה וְחִשְׁבּוֹן, וְדַעַת וְחֲכָמָה, בְּשִׂאוֹל, אֲשֶׁר אֵתָהּ הַלֵּךְ שָׁמָּה.

Każdego dzieła, które twa ręka napotka, podejmij się według twych sił! Bo nie ma żadnej czynności ni rozumienia, ani poznania [YD'], ani mądrości [HKM] w Szeolu, do którego ty zdążasz. (Koh 9,10).

Współwystępowanie w wypowiedzeniu dwóch związanych z mądrością rdzeni jest częstym zabiegiem kształtowania tekstu. Wypowiedzenia takie dzielą się na „parataktyczne” szeregi, w których wyrażeniowe konkretyzacje rdzeni przybierają tę samą, na ogół nominalną postać (I), i „hipotaktyczne”, w których rdzenie „mądrościowe” budują frazę werbalną, a wyrażenia są względem siebie odpowiednio

upodrzednione (II). Wyrażenia pierwszego typu mogą tworzyć związek symbiotyczny (A), bądź antagonistyczny (B); mogą spajać, lepić swoje znaczenia, intensyfikując niejako wspólny sens bądź — budując kontrast, a w zasadzie rozpiętą między dwoma zwerbalizowanymi biegunami przestrzeń semantyczną — różnicować się między sobą. We wszystkich typach elementem liniowo pierwszym, a więc najprawdopodobniej szerszym pod względem zakresu, a uboższym w treść, jest *hochma* — formacja związana z rdzeniem HKM.

I.A. Szeregów symbiotycznych jest nieporównanie więcej niż wszelkich innych. Podam tylko kilka wybranych przykładów. Zastosowana jest w nich figura zwana paralelizmem członów, której uroda zatarta bywa zazwyczaj stylistycznymi właściwościami polszczyzny¹³. W oryginale polega ona na nakierowaniu uwagi odbiorcy na sam język, na jego formalnosemantyczne właściwości, czemu ma służyć biegłość autora w dwukrotnym wypowiedzeniu tej samej treści. Osiągnięciu takiego celu służy zarówno kompozycja wypowiedzenia, jak i zastosowanie synonimów. Często stosowana tu jest metafora i porównanie.

HKM — BYN

אַשְׁרֵי אָדָם, מַצָּא חֲכָמָה; וְאָדָם, יִפְּיק תְּבוּנָה.

Szczęśliwy, kto mądrość [HKM] osiągnął, mąż, który nabył rozważi [BYN]. (Prz 3,13).

בִּישִׁישִׁים חֲכָמָה; וְאֶרֶץ יָמִים תְּבוּנָה.

[Więc tylko — K.T.] u starców jest mądrość [HKM], roztropność [BYN] u wiekiem podeszłych? (Hi 12,12).

רֵאשִׁית חֲכָמָה, קְנָה חֲכָמָה; וּבְכָל-קִנְיָנְךָ, קְנָה בִּינָה.

Podstawą mądrości [HKM]: zdobywaj mądrość [HKM], za wszystko, co masz, mądrości [BYN] nabywaj! (Prz 4,7).

¹³ Powtarzalność członów, szczególnie w obrębie jednego wypowiedzenia, charakterystyczna dla języków semickich, to pozytywnie nacechowana figura retoryczna, która przybiera wiele postaci formalnosemantycznych (reduplikacja rdzenia, formy gramatycznej, używanie synonimów, wyrazów bliskoznacznych, antonimów, negacji *etc.*) i stanowi obszerny problem badawczy, po części tylko włączony w tematykę tak zwanego paralelizmu członów. Walory estetyczne tego typu ukształtowania tekstu wydają się niedocenione i niezrozumiane przez europejskie poczucie piękna stylu, niepozwalające na ogół (choć nie jest to regułą; na przykład wyjątek stanowi styl silnie zemocjonalizowany) na powtarzanie wyrażenia w bliskim sąsiedztwie. Por. M. PIELA: *Gramatyka tekstu a przekład biblijny — reguły niepowtarzania składników*. „Studia Judaica” 2001, nr 1—2 (7—8), s. 1—25.

כִּי-הִשָּׂה אֱלֹהֵי חָכְמָה; וְלֹא-חָלַק לָהּ, בְּבִינָה.

Mądrości [HKM] Bóg go pozbawił, rozsądku [BYN] mu nie udzielił. (Hi 39,17).

קִנֵּה חָכְמָה, קִנֵּה בִינָה; אַל-תִּשְׁכַּח וְאַל-תֵּט, מֵאֲמָרֵי-פִי.

Nabywaj mądrości [HKM], nabywaj rozważi [BYN], nie zapominaj słów moich ust! (Prz 4,5).

הֲלֹא-חָכְמָה תִּקְרָא; וּתְבוּנָה, תִּתֵּן קוֹלָהּ.

Czyż Mądrość [HKM] nie nawołuje? nie wysiła głosu Roztropność [BYN]? (Prz 8,1).

בְּנִי, לְחָכְמָתִי הִקְשִׁיבָה; לְתְבוּנָתִי, הִט-אָזְנְךָ.

Ku mojej mądrości [HKM] zwróć się, mój synu, ku mojej rozważce [BYN] nakłoń swe ucho. (Prz 5,1).

וּשְׁמַרְתֶּם, וַעֲשִׂיתֶם--כִּי הוּא חָכְמַתְכֶם וּבִינַתְכֶם, לְעֵינֵי הָעַמִּים: אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן, אֶת כָּל-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה, וְאָמְרוּ רַק עַם-חָכָם וְנָבוֹן, הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה.

Strzeżcie ich i wypełniajcie je, bo one są waszą mądrością [HKM] i umiejętnością [BYN] w oczach narodów, które usłyszawszy o tych prawach, powiedzą: „Z pewnością ten wielki naród to lud mądry [HKM] i rozumny” [BYN]. (Pwt 4,6).

קִנֵּה-חָכְמָה—מֵה-טוֹב מִחֶרֶץ; וּקְנֹת בִינָה, נִבְחָר מִכֶּסֶף.

Raczej mądrość [HKM] nabywać niż złoto, lepiej mieć rozum [BYN] — niż srebro. (Prz 16,16).

HKM — YD'

עֲתָה, חָכְמָה וּמִדָּע תֵּן-לִי, וְאַצְאָה לִפְנֵי הָעָם-הַזֶּה, וְאַבֹּאָה: כִּי-מִי יִשְׁפֹּט, אֶת-עַמְּךָ הַזֶּה הַגָּדוֹל.

Daj mi obecnie mądrość [HKM] i wiedzę [YD'], abym mógł występować wobec tego ludu; któż bowiem zdoła sądzić ten lud Twój wielki? (2 Kr 1,10).

כִּי בָרַב חָכְמָה, רַב-כָּעַס; וְיֻסְיָף דַּעַת, יֻסְיָף מִכְאוֹב.

Bo w wielkiej mądrości [HKM] — wiele utrapienia, a kto przysparza wiedzy [YD'] — przysparza i cierpienie. (Koh 1,18).

I.B. Jeszcze ciekawsze są wypowiedzenia, w których leksemy odnoszące się do mądrości połączone są relacją jakiegoś wyczuwalnego, choćby śladowo, antagonizmu. Można się w nich domyślać śla-

du dyferencjacji znaczenia, jakiejs *quasi*-antonimiczności. W pierwszym z przykładów w tej grupie mądrość-*hochma* (od rdzenia HKM) jest wartością określaną pozytywnie, a mądrość-*bina* (od rdzenia BYN) — jedynie negatywną. W następnym *hochma* jest wartością dyskursywną, możliwą do werbalizacji, a mądrość-*tewuna* (też od rdzenia BYN) refleksyjną, głęboko uwewnętrznioną. Przeciwnie jest w wypowiedzeniu następnym, gdzie *hochma* mieści się w sercu, które jest, inaczej niż w polszczyźnie, synonimem życia wewnętrznego, świadomości i intelektualnej refleksji, a mądrość *da'at* (od rdzenia YD') znajduje się w duszy, tchnieniu, świadectwie życia.

וַיֹּאמֶר, לְאָדָם--הֵן יִרְאֵת אֲדֹנֶי, הִיא חֲכָמָה; וְסוֹר מֵרַע בִּינָה.

A do człowieka powiedział: „Bojaźń Boża — zaiste mądrością [HKM], roztropnością [BYN] zaś — zła unikanie”. (Hi 28,28).

פִּי, יִדְבֵּר חֲכָמוֹת; וְהָגוֹת לִבִּי תְבוּנוֹת.

Moje usta wypowiedzą mądrość [HKM], a rozmyślanie mego serca — roztropność [BYN]. (Ps 49,4).

בִּי-תְבוּא חֲכָמָה בְּלִבִּי; וְדַעַת, לִנְפִשִּׁי יִנַּעַם.

[...] gdyż mądrość [HKM] zagości w twym sercu, wiedza [YD'] uciechy twą duszę. (Prz 2,10).

Następne przykłady jak gdyby przypisywały „ziemskiej” mądrości-*hochmie* (rdzeń HKM) udział w działaniach jednorazowych, a „niebiańskiej” mądrości-*tewunie* (rdzeń BYN) — w ciągłych, procesualnych.

בְּחֲכָמָה, יִבְנֶה בַּיִת; וּבְתְבוּנָה, יִתְכַּוֵּן.

Dom się buduje mądrością [HKM], a roztropnością [BYN] — umacnia. (Prz 24,3).

יְהוָה—בְּחֲכָמָה יִסֵּד-אָרֶץ; כּוֹיֵן שָׁמַיִם, בְּתְבוּנָה.

Pan umocnił ziemię mądrością [HKM], niebiosą utwierdził rozumem [BYN]. (Prz 3,19).

עָשָׂה אֶרֶץ בְּכֹחַ, מִכֵּין תֵּיבֵל בְּחֲכָמָתוֹ; וּבְתְבוּנָתוֹ, נָטָה שָׁמַיִם.

On uczynił ziemię swą mocą, umocnił świat swą mądrością [HKM], a swoim rozumem [BYN] rozpostarł niebiosą. (Jr 10,12; 51,15).

II. Frazę „hipotaktyczną” rozumiem tu, nie całkiem zgodnie z praktyką gramatyczną, jako taką, w której jeden leksem określający mądrość upodrzędzony jest wobec drugiego. Jest to zatem zarówno typ *verbum-nomen* („znam mądrość”), jak i typ *nomen-nomen* („poznanie mądrości”), czyli tak zwany *status constructus*.

שְׁמָעוּ בָּנִים, מוֹסֵר אָב; וְהִקְשִׁיבוּ, לְדַעַת בִּינָה.

Słuchajcie, synowie, rad ojca, by poznać [YD'] mądrość [BYN], zważajcie! (Prz 4,1).

לְדַעַת חֲכָמָה וּמוֹסֵר; לְהַבִּין, אֲמַרִי בִינָה.

[...] by mądrość osiągnąć i karność, pojąć słowa rozumne [dosłownie: „by poznać [YD'] mądrość [HKM] i nakaz, by zrozumieć [BYN] słowa rozumne [BYN]” — K.T.]. (Prz 1,2).

וְאַתָּנָה לְבִי לְדַעַת חֲכָמָה, וְדַעַת הוֹלֵלֶת וְשִׁכְלוֹת: יִדְעָתִי, שֶׁגַּם-זֶה הוּא רַעְיוֹן רֹחַ.

I postanowiłem sobie poznać [YD'] mądrość [HKM] i wiedzę [YD'], szaleństwo i głupotę. Poznałem [YD'], że również i to jest pogonią za wiatrem [...]. (Koh 1,17).

לָכֵן, הִנְנִי יוֹסֵף לְהַפְלִיא אֶת-הָעַם-הַזֶּה--הַפְלִיא וּפְלָא; וְאַבְדָּה חֲכָמַת חֲכָמִיו, וּבִינַת נְבִנָיו תִּסְתָּהֵר.

[...] dlatego właśnie Ja ponowię niezwykle działanie cudów i dziwów z tym ludem: zginie mądrość [HKM] jego myślicieli [HKM], a rozum [BYN] jego mędrców [BYN] zaniknie. (Iz 29,14).

Ważne dla rozumienia sensu mądrości wydaje się jej koniunktywne zestawianie z innymi pojęciami. I tak, rdzenie HKM, BYN, YD' z zasady współwystępują z konceptami nacechowanymi pozytywnie:

וּבְכִשְׁרוֹן — mądrość, wiedza, dzielność (Koh 2,21),

חֲכָמָה וְדַעַת — mądrość, wiedza, radość (Koh 2,26),

חֲכָמָה — mądrość, rozum, rada (Prz 21,30),

חֲכָמָה וְטוֹב — mądrość i powodzenie [dobro, piękno, szczęście...]

(1 Kr 10,7),

לַעֲשֹׂה — bogactwo i mądrość (1 Kr 10,23; 2 Kr 9,22),

חֲכָמַת שְׁלָמָה — mądrość Salomona i pałac [dom, dwór, rodzina] (2 Kr 9,3),

עַל-דְּבָרֶיךָ, וְעַל-חֲכָמָתְךָ — twoje dzieła [słowa] i twoja mądrość (2 Kr 9,5),

מִשְׁפָּט — חָכְמָה — mądrość — to, co słuszne [właściwe, sprawiedliwy osąd] (Ps 37,30).

Jedynie w Eklezjastiesie mądrość, zgodnie z filozofią wyznawaną w tej księdze, włączona jest w szereg pojęć ujemnie waloryzowanych: חָכְמָה, וְהוֹלָלוֹת וְסָכְלוֹת — mądrość, szaleństwo, głupota (Koh 2,12).

Obok prostego zestawiania mądrości z innymi wartościami wiele mówią o sensie mądrości liczne w *Tanachu* porównania: Mądrość porównywana jest między innymi:

— z dziedzictwem:

טוֹבָה חָכְמָה, עַם-נַחֲלָה; וְיִתֵּר, לְרֹאֵי הַשָּׁמַשׁ.

Lepsza jest mądrość niż dziedzictwo, i z większym pożytkiem dla tych, którzy widzą słońce. (Koh 7,11).

— z pieniądzem:

כִּי בִצֵּל הַחָכְמָה, בִּצֵּל הַכֶּסֶף; וְיִתְרוֹן דַּעַת, הַחָכְמָה תַּחֲיָה בְּעָלֶיהָ.

Bo w cieniu mądrości, jak w cieniu pieniądza; a większa jest jeszcze korzyść z poznania mądrości: darzy życiem tego, który ją posiada. (Koh 7,12).

— z siłą:

וְאָמַרְתִּי אָנִי, טוֹבָה חָכְמָה מִגְּבוּרָה; וְחָכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָהּ, וְדִבְרֵיוֹ אֵינָם נִשְׁמָעִים.

Więc powiedziałem: „Lepsza jest mądrość niż siła”. Lecz mądrość biednego bywa w pogardzie, a słowa jego nie mają posłuchu. (Koh 9,16).

— z narzędziami wojennymi:

טוֹבָה חָכְמָה, מִכְּלֵי קָרֶב; וְחוּטָא אֶחָד, יֹאבֵד טוֹבָה הַרְבֵּה.

Lepsza jest mądrość od narzędzi wojennych, lecz jeden grzesznik popsuć może wiele dobrego. (Koh 9,18).

W dookreślaniu sensu mądrości biorą też udział metafory — „skrótowe porównania”, z których część ma charakter konwencjonalny: bogactwo, klejnoty (w tym perły), prosta droga. Przytoczę jedną z bardziej kunsztownych:

זְבוּגֵי מוֹת, יִבְאִישׁ יְבִיעַ שֶׁמֶן רוֹקֵחַ; יָקָר מַחְכְּמָה מִכְבוֹד, סִכְלוֹת מַעֵט.
Nieżywa mucha zepsuje naczynie wonnego olejku. Bardziej
niż **mądrość**, niż sława zaważy trochę głupoty. (Koh 10,1).

Liczne są wypowiedzenia, w których mądrość jest skonstruowana z innymi pojęciami, pośród których na czoło wybija się, naturalnie, głupota. Wypowiedzenia te, głównie aforyzmy z Księgi Przysłów, odznaczają się wyrafinowaną budową, zawierają liczne entymematy i skróty myślowe. Obszerna, łatwa do interpretacji, grupa zbudowana jest na zasadzie pewnej proporcji, na przykład:

— wargi rozumnego : mądrość = grzbiet nierozumnego : kij

בְּשִׁפְתֵי נָבוֹן, תִּמְצָא חֲכָמָה; וְשִׁבֵּט, לִגְוֵי חָסֵר-לֵב.

Na wargach **rozumnego** jest **mądrość**, a kij — na grzbiecie tego, komu jej brak. (Prz 10,13).

— głupi : czyn haniebny = rozważny : mądrość

בְּשִׂחוֹק לִכְסִיל, עֲשׂוֹת זָמָה; וְחֲכָמָה, לְאִישׁ תְּבוּנָה.

Radością głupiego — czyny haniebne, a męża **rozważnego** — **mądrość**. (Prz 10,23).

— wyniosłość : hańba = skromność : mądrość

בָּא-זִדּוֹן, וַיִּבֹּא קָלוֹן; וְאֶת-צָנוּעִים חֲכָמָה.

Przyszła wyniosłość — przyszła i hańba, u ludzi skromnych jest **mądrość**. (Prz 11,2).

— pycha : kłótnie = słuchanie rad : mądrość

רָק-בְּזִדּוֹן, יִתֵּן מִצָּה; וְאֶת-נוֹעֲצִים חֲכָמָה.

Skutkiem pychy stale są kłótnie, u szukających rady jest **mądrość**. (Prz 13,10).

— lubić napomnienia : mądrość = nie znosić nagan : głupota

אֱהֵב מוֹסֵר, אֱהֵב דָּעַת; וְשׂוֹנֵא תוֹכַחַת בֵּעֵר.

Kto napomnienie lubi, kocha **mądrość**, kto nagan nie znosi, jest głupi. (Prz 12,1).

— serce rozważne : mądrość = usta niemądrych : głupota

לב נבון, יבקש-דעת; ופני (ופי) כסילים, ירעה אולת.

Serce **rozważne** szuka **mądrości**, usta niemądrych syca się głupotą. (Prz 15,14).

— mądrość : głupota = światło : ciemność

וראיתי אני, שיש יתרון לַחֲכָמָה מן-הַסְכָּלוֹת--כִּיתְרוֹן הָאוֹר, מן-הַחֹשֶׁךְ.

I zobaczyłem, że **mądrość** tak przewyższa głupotę, jak światło przewyższa ciemności. (Koh 2,13).

Z wielu aforystycznych wypowiedzi, najczęściej budujących kontrast mądrości z głupotą, wyłania się następujący jej obraz (w sposób nieunikniony zubożony w tego typu skrótowym przedstawieniu):

- podstawą mądrości jest „bojaźń YHWH” (Prz 1,7),
- wychodzi ona z ust prawych, sprawiedliwych (Prz 10,31),
- mieści się w „sercu rozumnym”, czyli w świadomości (Prz 14,33),
- nabywa się ją, przebywając wśród ludzi mądrych (Prz 13,20),
- jej istotą jest rozpoznanie swej „drogi”, czyli sposobu życia (Prz 14,18),
- rozprzestrzenia się przez „wargi mądrego”, czyli jego wypowiedzi, nauki, rady *etc.* (Prz 15,7),
- można ją, jeśli się jest rozumnym, kupić za pieniądze (cóż, edukacja kosztuje) (Prz 17,16),
- jest określonym celem człowieka rozumnego (Prz 17,24),
- warto ją szerzyć wśród ludzi rozsądnych (Prz 23,9), lecz powinna być znana również wśród głupców (Prz 14,33), chociaż nie będą mogli z niej należycie korzystać (Prz 24,7),
- trudno wyrokować o mądrości bądź głupocie potomstwa (Koh 2,19),
- rodziców cieszy umiłowanie mądrości przez dzieci (Prz 29,3).

Tanach obudowany został w ciągu wieków niezliczonymi interpretacjami, komentarzami, wyjaśnieniami, rozszerzeniami i symplifikacjami oraz tłumaczeniami, które też są przecież rodzajem interpretacji. Najistotniejszą, narzucającą sposób odczytania, jest niewątpliwie punktacja masorecka. Całe dzieje judaizmu można w zasadzie traktować jako historię obrastania kanonu *Tanachu* (nie chcę się tu wikłać w kontrowersje dotyczące jego ustanowienia) w interpretujące, klasyfikujące bądź co najmniej odsyłające do niego

czy przywołujące go aluzyjnie teksty¹⁴. Niemniej trzeba zauważyć, że już sam oryginał nasączony jest w wielu wypadkach autointerpretacją. Nie inaczej jest z konceptem mądrości, który można nawet uznać za wzorcowy przykład interpretacji wewnątrztekstualnej. Należy przy tym podkreślić rozpowszechnione na całym starożytnym Wschodzie gatunkowe istnienie literatury sapiencjalnej, do której, według tradycji, należą trzy księgi biblijne: Przysłów, Eklezjastes i Hioba. I choć motyw mądrości i dywagacje na jej temat rozsiane są w całej Biblii, to właśnie w Księdze Przysłów, Eklezjastes i Hioba występuje, co zupełnie naturalne, natężenie wyrażen ukonstytuowanych na wymienionych trzech rdzeniach, przy czym rdzeń HKM ma tamże największą frekwencję. Każda z wymienionych ksiąg stosuje odmienną metodę dookreślania sensu mądrości.

W Eklezjastesie Kohelet w zgodzie ze swym *quasi*-stoickim nastawieniem ukazuje meandry życia i rysuje pełne paradoksów analogie oraz różnice w mądrym i głupim jego przeżywaniu. Większość przytoczonych przykładów wypowiedzeń z antonimami pochodzi głównie z tej księgi.

Odwieczne, należące do zestawu tak zwanych wielkich problemów filozofii, zagadnienie *unde malum*: jak pogodzić istnienie zła ze wszechmocą B-ga, jest z kolei naczelnym tematem Księgi Hioba. Odpowiedź w sposób naturalny zależy od mądrości. To w tej Księdze zadane jest przejmujące pytanie:

וְהֵחֱכְמָהּ, מֵאַיִן תִּמְצָא; וְאֵי יְהוָה, מִקּוֹם בִּינָה

A skąd pochodzi mądrość i gdzie jest siedziba wiedzy? (Hi 28,12).

Odpowiedź jest zaiste spinozjańska: wcielona od początku świata w nadane przez B-ga prawa natury prawdziwa mądrość równa jest Jego wszechwiedzy, utożsamionej z wszechwidzeniem¹⁵ i wszechmocą:

Droga tam Bogu wiadoma, On tylko zna jej siedzibę;
On przenika krańce ziemi, bo widzi wszystko, co jest pod niebem;
określił potęgę wiatru, ustalił granice wodzie.
Gdy wyznaczał prawo deszczowi, a drogę wytyczał piorunom,
wtedy ją widział i zmierzył, wtenczas ją zbadał dokładnie.

Hi 28,23—27

¹⁴ „Judaizm można by zdefiniować jako rozciągający się na przestrzeni tysiącleci zbiór najprzeróżniejszych odczytań jednego tekstu uznanego za pierwotny”. S. QUINZIO: *Hebrajskie korzenie...*, s. 146.

¹⁵ R. PETTAZZONI: *Wszechwiedza bogów*. Tłum. B. SIEROSZEWSKA. Warszawa 1967.

Myśl o mądrości B-ga immanentnie obecnej w naturze, zarówno w rozumieniu ogólnym — kosmicznym, jak i szczegółowym, przewija się i w innych partiach *Tanachu*. W Księdze Przysłów na przykład czytamy: „Pan umocnił ziemię mądrością, niebiosa utwierdził rozumem. / Przez Jego wiedzę wytrysły odmęty, a rosę spuszczaają obłoki. (Prz 3,19—20); „Do mrówki się udaj, leniwcze, patrz na jej drogi — bądź mądry: / nie znajdziesz u niej zwierzchnika ni stróża żadnego, ni pana, / a w lecie gromadzi swą żywność i zbiera swój pokarm we żniwa”. (Prz 6,6—8). W Księdze Hioba z kolei zostały zadane retoryczne pytania: „Czy wiesz, jak w powietrzu mgły wiszą? Te cuda są pełne mądrości”. (Hi 37,16); „Kto ibisowi dał mądrość, a rozum dał kogutowi?” (Hi 38,36).

Przekonanie o mądrości B-ga przepełniającej stworzony przez Niego świat jest jednym ze sposobów odczytania słynnego enkomionu z rozdziału ósmego Księgi Przysłów, którego pierwszoosobową narratorką jest właśnie *Hochma* — Mądrość — hipostaza jednego z Bożych atrybutów. Inne odczytanie personifikuje mądrość, przedstawiając wizję pełnej wdzięku i pięknej kobiety, upostaciowionej hipostazy surowego YHWH, która, będąc Jego towarzyszką i doradczynią w dziele stworzenia, powściąga Jego rozmach i radośnie „tańcząc na okręgu ziemi”, jest jednocześnie „pociechą dla dzieci Adama”¹⁶.

¹⁶ Szerzej na ten temat mówię w artykule: *Komplementarność przekładów*. (Prz 8, 22—32). W: „Oriental Languages in Translation”. No 2. Kraków 2005, s. 111—120. Proponuję też porównać przekład tyniecki:

„Pan mnie stworzył, swe arcydzieło, jako początek swej mocy, od dawna, / od wieków jestem stworzona, od początku, nim ziemia powstała. / Przed oceanem istnieć zaczęłam, przed źródłami pełnymi wody; / zanim góry zostały założone, przed pagórkami zaczęłam istnieć; / nim ziemię i pola uczynił — początek pyłu na ziemi. / Gdy niebo umacniał, z Nim byłam, gdy kreślił sklepienie nad bezmiarem wód, / gdy w górze utwierdzał obłoki, gdy źródła wielkiej otchłani umacniał, / gdy morzu stawiał granice, by wody z brzegów nie wyszły, gdy kreślił fundamenty pod ziemię. / Ja byłam przy Nim mistrzynią, rozkoszą Jego dzień po dniu, cały czas igrając przed Nim, / igrając na okręgu ziemi, znajdując radość przy synach ludzkich”. (Prz 8,22—32)

— z moim własnym:

„YHWH posiadał mnie na początku swej drogi, wcześniej niż stworzył najdawniejsze swe dzieła. / Od wieków z Nim mieszkalam, od początku, w czasach wcześniejszych niż ziemia. / Zostałam odkryta, gdy jeszcze nie istniała otchłań, nie istniały źródła ciężarne wodami. / Zanim góry zostały wzniesione, między pagórkami mnie posiadał. / Zanim jeszcze sporządził obszary możliwe do zamieszkania, rubieże i pył polnej gleby. / Byłam przy formowaniu niebios, gdy konstruował krąg świata ponad otchłanią. / Gdy wyposażał w siłę wysokie, rozproszone chmury, gdy nadawał moc źródłom tryskającym z otchłani. / Gdy wykreślił granice mórz i wody już nie panoowały się wobec Niego. Gdy kładł kamień węgielny pod fundamenty ziemi.

To ona, kobieta powabna i zamożna, śmiała i szczodra, pojawiając się między innymi na „semickiej agorze”, to znaczy w bramach i na ulicach miasta, zaprasza do swego domu o siedmiu filarach wszystkich, mędrców i prostaków, na ucztę, z której nikt nie odejdzie głodny¹⁷.

Drugą wielką figurą retoryczną Księgi Przysłów jest wyidealizowany obraz adresata mądrościowych pouczeń — „Syna”, któremu udzielane są rady i przestrogi. Szczegółowo definiują one wizję długiego, szczęśliwego życia człowieka mądrego, kierującego się zasadami Bożej bojaźni i miłosierdzia, prawdy i sprawiedliwości, rozsądku i prawości. Tu także pojawiają się zasadnicze porównania i metafory mądrości, a wśród nich klejnoty, prosta droga i samo „drzewo życia”, do którego odwołują się — przez utożsamienie z drzewem sefirotycznym — wyznawcy kabały. Ta na wskroś praktyczna mądrość przekazywana Synowi to umiejętność życia dobrego i zgodnego z naturą, sytego i długiego, bezpiecznego i szczęśliwego, która tym samym prowadzi do jego afirmacji. Za reprezentatywny można uznać fragment: „Szczęśliwy, kto mądrość osiągnął, mąż, który nabył rozwagi: / bo lepiej ją posiadać niż srebro, ją raczej nabyć niż złoto, / zdobycie jej lepsze od pereł, nie równe jej żadne klejnoty. / W prawicy swej trzyma ona dni długie, w lewicy — bogactwo, pomyślność; / jej drogi drogami miłymi, ku szczęściu wiodą wszystkie jej ścieżki. / Dla tego, co strzeże jej, drzewem jest życia, a kto się jej trzyma — szczęśliwy” (Prz 3,13—18).

Autorem „nosicielem” pierwszoosobowej narracji czasem jest sama Mądrość, tradycja jednak przypisuje autorstwo Księgi Przysłów królowi Salomonowi, który bywa w niej nazwany „ojcem”. Salomon jest zmytyzowanym uosobieniem ideału otoczonego przepychem orientального władcy. Jego mądrość, która jest nieprzebrana „jak ziarna piasku nad brzegiem morza” (1 Krl 5,9), pozwala mu wydawać „salomonowe wyroki”, tworzyć pieśni i przypowieści, być budowniczym (sponsorem i zarządcą) Świątyni, dyplomata i pacyfistą, lecz także, co już jest mniej stereotypowym wyobrażeniem, dogadywać się ze swoim tysiącem żon i nałożnic, wypowiadać się ze znawstwem o drzewach i — jak mówią legendy — rozmawiać ze zwierzętami. Jest ona (oprócz bogactwa, sławy, długich lat życia, korzystnej sytuacji politycznej i miłości kobiet) darem YHWH dla Salomona, którego B-g mu udzielił, ujęty skierowaną

/ Byłam przy Nim i ograniczałam Jego rozmach, / dawałam Mu rozkosz, dzień po dniu, / tańcząc na krawędzi Jego ziemi, będąc pociechą dla dzieci Adama”. [Prz 8,22—32 — K.T.].

¹⁷ Według mego mniemania, „filary” te odsyłają wprost do siedmiu sformułowanych na początku Księgi Przysłów celów jej powstania: „[...] by mądrość osiągnąć i karność, pojąć słowa rozumne, / zdobyć staranne wychowanie: prawość, rzetelność, uczciwość” (Prz 1,2—3).

przezeń do siebie prośbą. „Bóg więc mu powiedział: »Ponieważ poprosiłeś o to, a nie poprosiłeś dla siebie o długie życie ani też o bogactwa, i nie poprosiłeś o zgubę twoich nieprzyjaciół, ale poprosiłeś dla siebie o umiejętność rozstrzygania spraw sądowych, / więc spełniam twoje pragnienie i daję ci **serce mądre i rozsądne**, takie, że podobnego tobie przed tobą nie było i po tobie nie będzie«” (1 Krl 3,11—12).

Tak czy inaczej, mądrość jest atrybutem B-ga, możliwym do dostrzeżenia w stworzonym przez niego dziele. B-g może nim dysponować, obdarzając mądrością człowieka pełnego „bojaźni Bożej”. Samodzielne jej nabywanie, a szczególnie przeświadczenie o własnej mądrości z zasady nie są chwalebne i „wiodą na manowce”.

וְתַבְטַחַי בְּרַעְיָתְךָ, אָמַרְתָּ אֵין רֹאֵנִי--חֲכַמְתָּךְ וְדַעְתָּךְ.
הִיא שׁוֹבְבָתְךָ; וְתֹאמְרִי בְלִבִּי, אֲנִי וְאַפְסִי עוֹד.

Polegałaś na twojej złości, mówiłaś: „Nikt mnie nie widzi”. Twoja mądrość i twoja wiedza sprowadziły cię na manowce. Mówiłaś w sercu swoim: „Tylko ja, i nikt inny!”. (Iz 47,10).

בְּוִטֶחַ בְּלִבּוֹ, הוּא כְסִיל; וְהוֹלֵךְ בְּחֲכָמָה, הוּא יִמְלֵט.

Kto swemu sercu ufa — ten głupi; kto żyje w mądrości — znajdzie ocalenie. (Prz 28,26).

B-g przestrzega ustami swego proroka przed nierealistycznym przecenianiem własnych zdolności intelektualnych i zadufaniem:

וַיֹּאמֶר, לֹךְ וְאָמַרְתָּ לָעָם הַזֶּה: שְׁמַעוּ שְׁמוּעַ וְאַל-תִּבְנֶנוּ, וְרֹאוּ רֹאוּ וְאַל-תִּדְעוּ.
הַשְׁמֹן לִב-הָעָם הַזֶּה, וְאַזְנוֹי הַכֶּבֶד וְעֵינָיו הַשֵּׁעַ: כֹּן-יִרְאֶה בְּעֵינָיו וּבְאָזְנוֹ
יִשְׁמַע, וּלְבָבוֹ יִבִּין וְשֵׁב--וְרָפָא לוֹ.

Powiedział [YHWH do mnie]: „Idź i przemawiaj do tego ludu: Słuchajcie uważnie, ale nie roztrząsajcie; patrzcie bacznie, ale nie dociekajcie sensu/mędrkujcie/rezonujcie. / Znieczul (zahartuj) umysł (serce, świadomość) tego ludu; jego uszy niech się zatkają, a oczy zamglą. Wtedy dopiero spojrzysz na własne oczy i będzie słyszał swoimi własnymi uszama i własnym umysłem/sercem/świadomością pojmie sens, nawróci się i zyska dla siebie zdrowie. [Tłum. — K.T.¹⁸]. (Iz 6,9—10).

¹⁸ Tłumaczenie tynieckie wydaje się ni trafne, ni zrozumiałe: „I rzekł [mi]: Idź i mów do tego ludu: Słuchajcie pilnie, lecz bez zrozumienia, patrzcie uważnie, lecz bez rozeznania! / Zatwardź serce tego ludu, znieczul jego uszy, zaślep jego oczy, iżby oczami nie widział ani uszami nie słyszał, i serce jego by nie pojęło, żeby się nie nawrócił i nie był uzdrowiony”. (Iz 6,9—10).

Wśród wielu swoistych dla judaizmu terminów *hochma* — mądrość (reprezentowana również leksemami węższymi zakresowo: *bina, tewuna, de'a, de'a(h), da'at, mad'a, mada'at, mod'a*) zajmuje pozycję wyjątkową, porównywalną z miejscem pojęć *nirwana, tao, ahinsa, karma* itp. w religiach Dalekiego Wschodu. Są one *de facto* przetłumaczalne jedynie wraz z całą doktryną filozoficzno-religijną kształtującą wizję świata, w którego obrębie funkcjonują, i na ogół pozostawia się je w polskich tekstach w oryginalnym brzmieniu. Hebrajska *Hochma* również, nawet nazwana „Mądrością”, „Sophią” czy innymi imionami, opisywana na wiele sposobów, nie poddaje się ujednoznaczniającej werbalizacji. Przyczyna zaistnienia wszechświata, rozsiana w całym wszechświecie (i całym *Tanachu*), spoczywająca w YHWH i w każdym jego stworzeniu, zamieszkująca pałac i nieposiadająca swojej siedziby, dwuznacznie i niewyraźnie upostaciowiona frywolna hipostaza groźnego żydowskiego B-ga, pozostaje niewysłowioną tajemnicą, budzącą skojarzenia, którym nie można wytyczyć granic, a jedyny sposób ich klaryfikacji prowadzi przez paradoksy i sprzeczności do rozwijających się w nieskończoność symboli i alegorii.

Kilka fraz biblijnych wprost mówi o bezskuteczności prób odślonienia jej tajemnicy:

גָּדוֹל אֲדוֹנֵינוּ יְרֵב-כֹּחַ; לְתִבְּנוֹתוֹ, אֵין מִסְפָּר.

Pan nasz jest wielki i zasobny w siły, mądrość [BYN] Jego jest niewypowiedziana. (Ps 147,5).

הֲלֹא יָדַעַת אִם-לֹא שָׁמַעַת, אֱלֹהֵי עוֹלָם יְהוָה בּוֹרֵא קִצּוֹת הָאָרֶץ—לֹא יֵיעָר, וְלֹא יִיגַע: אֵין חֶקֶר, לְתִבְּנוֹתָיו.

Czy nie wiesz tego? Czyś nie słyszał? Pan — to Bóg wieczny, Stwórca krańców ziemi. On się nie męczy ani nie nuży, Jego mądrość [BYN] jest niezgłębiona. (Iz 40,28).

Na sformułowaną w *Tanachu* żarliwą prośbę:

הֵן-אַמַּת, חִפְצָת בְּשָׁחוֹת; וּבִסְתֵּם, חֲכָמָה תּוֹדִיעֵנִי.

Oto Ty masz upodobanie w ukrytej prawdzie, naucz mnie (YD') tajników mądrości (HKM). (Ps 51,8),

Tanach odpowiada: tajemnica mądrości stoi w pełnym świetle¹⁹.

¹⁹ „[...] światło i misterium Tory stanowią jedno, gdyż hebrajskie słowo *or*, »światło«, i hebrajskie słowo *raz*, »misterium«, mają taką samą wartość liczbową 207”. M.-A. OUAQNIN: *Tajemnice kabały...*, s. 73.

Aneks (zob. przypis 8)

Omawiane w artykule trzy rdzenie BYN, HKM, YD' ze względu na swą wieloznaczność, częściowe pokrywanie się ich zakresu i wysoki stopień uzależnienia od kontekstu, tłumaczone są w polskich przekładach bez żelaznej konsekwencji, zazwyczaj jako: *mądrość, rozum, wiedza, roztropność, rozsądek, umiejętność* itp., między którymi również trudno przeprowadzić konceptualną partycję. W artykule znalazło się wiele przykładów tego zjawiska (por. także Wj 31,3; Wj 35,31; Wj 36,1; 1 Kr 7,16; Prz 1,2; Prz 7,4; Prz 14,6 i in.). Oprócz rozważanych rdzeni i pochodzących od nich formacji nominalnych, dla których wspólnym centrum konceptualnym jest *mądrość*, występują jeszcze rdzenie i nomina o podobnym znaczeniu:

דרש DRŠ — między innymi: szukać, badać, pytać, radzić się, troszczyć się (*midraš* — *midrasz*, wyjaśnienie, komentarz, interpretacja):

וּבְנֵי וֶרֶב (יֶרֶב) הַמֶּשָׁא עָלָיו, וַיִּסֹּד בֵּית הָאֱלֹהִים--הֵנָּם כְּתוּבִים,
עַל-מִדְרָשׁ סֵפֶר הַמַּלְכִּים; וַיִּמְלֹךְ אֲמֻצָּהוּ בְנוֹ, תַּחֲתָיו.

O jego zaś synach, wielkości podatku i odbudowie świątyni Bożego domu napisano w Komentarzu do Księgi Królów. A syn jego, Amazjasz, został w jego miejsce królem. (2 Krn 24,27).

זמם ZMM — myśleć, rozważać, zamierzać, zastanawiać się, knuć (*mezimma* — plan, zamiar, myśl, mądrość, złośliwość — Prz 8,12), na przykład:

לָתֵת לַפְתָּאִים עֲרָמָה; לְנֹעַר, יִדְעַת וּמִזְמָה.

[Przysłowia Salomona podane po to, by — K.T.] prostaczkom udzielić rozwagi, a młodemu — rozsądku [YD'] i **wiedzy** [ZMM]. (Prz 1,4).

חשב H(et)ŠB — między innymi: policzyć, uznać, (wysoko) cenić, zamierzać, obmyślać, wymyślać (*hešbon* — kalkulacja, ocena, rozważanie), na przykład:

כָּל אֲשֶׁר תִּמְצָא יָדְךָ, לַעֲשׂוֹת בְּכַחַד--עֲשֵׂה: כִּי אֵין מַעֲשֶׂה
וְחִשְׁבֹּן, וַיִּדְעַת וַחֲכָמָה, בְּשִׂאוֹל, אֲשֶׁר אֶתָּה הִלֵּךְ שָׁמָּה.

Każdego dzieła, które twa ręka napotka, podejmij się według twych sił! Bo nie ma żadnej czynności ni **rozumienia** (H(et)ŠB), ani poznania, ani mądrości w Szeolu, do którego ty zdążasz. (Koh 9,10).

יסר YS(samek)R — ganić, strofować, pouczać (*musar* — dyscyplina, karcenie, wychowanie, pouczenie, ostrzeżenie), na przykład:

אַמֶּת קָנָה, וְאַל-תִּמְכֹּר; חֲכָמָה וּמוֹסֵר וּבִינָה.

Nie sprzedawaj — nabywaj prawdę, mądrość, karność (YSR), rozważę! (Prz 23,23).

כֶּשֶׁר KŠR — udać się, być odpowiednim (*kišron* — powodzenie, pożytek, zysk, zaradność), na przykład:

כִּי-יֵשׁ אָדָם, שֶׁעָמַל בְּחִכְמָה וּבְדַעַת--וּבְכִשְׁרוֹן;
וְלֹא־אָדָם שֶׁלֹּא עָמַל-בּוֹ, יִתְּנֵנוּ חֶלְקוֹ-גַם-זֶה הַבֶּל, וְרָעָה רַבָּה.

Jest nieraz człowiek, który w swej pracy odznacza się mądrością, wiedzą i dzielnością (KŠR), a udział swój musi on oddać człowiekowi, który nie włożył w nią trudu. To także jest marność i wielkie zło. (Koh 2,21).

עֵרֵם `RM — między innymi: być przebiegłym, zmądrzeć (*'arma(h)* — podstęp, przebiegłość, spryt, mądrość), na przykład:

אֲנִי-חֲכָמָה, שִׁכְנִיתִי עֵרְמָה; וְדַעַת מְזֻמּוֹת אֲמַצָּא
Jam Mądrość — Roztropność [‘RM] mi bliska, posiadam wiedzę głęboką. (Prz 8,12).

שָׁכַל S(sin)KL (brak formy podstawowej, *hi*) — między innymi: zwrócić uwagę na coś, baczyć, zważać, rozumieć, być rozumnym/roztropnym, wykonywać coś umiejętnie, (po)uczyć (*sechel, maskil* — rozważa, roztropność, zrozumienie), na przykład:

הֲלֵאָל יִסְכֵּן-גִבּוֹר--כִּי-יִסְכֵּן עָלֵינוּ מִשְׁכִּיל.

„Czy ludzie dodają coś Bogu? Czy mądrość (SKL) nie służy im samym? [...]” (Hi 22,2).

שִׁפְט ŠPT(tet) — między innymi: sądzić, rozsądzić, rozstrzygać (*mišpat* — wyrok, sąd, prawo, sprawiedliwość, to, co właściwe/prawne/należne, zwyczaj, obowiązek, sposób postępowania, zasady), na przykład:

כִּי-צָדִיק, יִהְיֶה חֲכָמָה; וּלְשׁוֹנוֹ, תִּדְבֵּר מִשְׁפָּט.

Usta sprawiedliwego głoszą mądrość i język jego mówi to, co słuszne (ŠPT(tet)). (Ps 37,30).

תְּשִׁיָּה *tušiyya(h)* — pomyślność, sukces, pomoc, rada, przezorność, rozważa, na przykład:

גַּם-זֹאת, מֵעַם יְהוָה צְבָאוֹת יִצְאָה: הַפֶּלֶא עֲצָה, הַגִּדִּיל תּוֹשִׁיָּהּ.

To również pochodzi od Pana Zastępów, który przedziwny okazał się w radzie, niezmierzony w mądrości (*tušiyya(h)*). (Iz 28,29).

Prof. UŚ dr hab. Kamilla Termińska-Korzon, ur. w 1944 r., jest językoznawcą o specjalności orientalistycznej (semitystycznej) i polonistycznej, autorką ponad setki publikacji naukowych. Jej publikacje dotyczą dziedzin: językoznawstwa, tekstologii, retoryki, metodologii nauk i filozofii języka. Wypromowała czterech doktorów. Zorganizowała i prowadzi Studium Wiedzy o Hebrajszczyźnie Biblijnej. Jej praca dydaktyczna łączy się ściśle z trzema zasadniczymi nurtami zainteresowań naukowych: 1) filozofią języka i metodologią badań naukowych, 2) wyznacznikami języka religii i artystycznego, 3) kulturą i językami Orientu. Bierze udział w życiu naukowym, uczestnicząc w licznych konferencjach. Należy do stałych członków Konwersatorium „Język i kultura”. Jest członkiem Polskiego Towarzystwa Afrykanistycznego i Polskiego Towarzystwa Semiotycznego. Od roku 1973 pracuje na Uniwersytecie Śląskim w Zakładzie Językoznawstwa Ogólnego.

Kamilla Termińska

Wisdom in Biblical Hebrew

Summary

The article focuses on three wisdom-related Hebrew roots (HKM, BYN, YD') (1) to clarify their meanings and abstract nominal functions on the basis of the grapheme symbolic; (2) to perform a meaning-differentiating contextual analysis of those roots; (3) to familiarize the reader with their content while examining the biblical sapiential texts (which will inevitably bring to mind the practice of self-interpretation). The Tanakh employs to this end great rhetorical figures: paradoxes, *anthropomorphization*, allegories, symbols and metaphors.

Key words: three “wisdoms” — *hochma*, *bina*, *da'at*; the disjunctive and conjunctive nature of the concepts; the symbolic of graphemes; types of contextualization; contextual self-interpretation; the untranslatability of the Tanakh.

Kamilla Terminińska

Die Weisheit im biblischen Hebräisch

Zusammenfassung

Der Artikel bezweckt, (1) die sich auf den Begriff *Weisheit* beziehenden hebräischen Stämme (BYN, HKM, YD') und daraus hergeleiteten abstrakten Nominalbildungen anhand der Grapheme näher zu bestimmen, (2) die, die Bedeutungen differenzierende kontextuelle Analyse durchzuführen, (3) anhand belehrenden Texte, die einen Eindruck erwecken, eine Selbstinterpretation zu sein, deren Inhalt näher zu bestimmen. *Tanach* macht sich dazu große rhetorische Figuren: Paradoxe, Anthropomorphisierungen, Allegorien, Symbole und Metaphern zunutze.

Schlüsselwörter: drei „Weisheiten“ — *hochma*, *bina*, *da'at*; Disjunktivität und Konjunktivität der Begriffe, Symbolik von Graphemen, Kontextualisierungstypen, textuelle Selbstinterpretation; Intranslatibilität von *Tanach*.